

Türkçe T- ~ K- denkliğinin Farsçadaki izleri**Cihangir KIZILÖZEN¹****APA:** Kızılözen, C. (2019). Türkçe T- ~ K- denkliğinin Farsçadaki izleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 33-54. DOI: 10.29000/rumelide.540993**Öz**

Fars dilinde *t-* ile başlayan birkaç sözcük, anlam değişikliğine uğramadan Türkçede *k-* ile başlar. Yine Farsçada *k-* ile başlayan birkaç sözcüğün herhangi bir anlam değişikliğine uğramadan Türkçede *t-* ile başladığı görülür. Bilindiği üzere *t* ile *k* ünsüzlerinin ses değerleri birbirinden farklıdır. Bu incelemede Türkçe-Farsça sözcüklerde görülen söz başı *t-/k-* sorunu ele alınmıştır. Söz başı *t-/k-* denkliği Türkçenin kendi içinde saptanmış bir denklittir. Ancak iki farklı dil ailesinden olan Türkçe ile Farsçada görülen söz başı *t-/k-* denkliği daha önce ele alınmamıştır. Bu nedenle Türkçe ile Farsçada görülen söz konusu denkliği taşıyan sözcüklerin kökeni mercek altına alındı. İncelemede, Türkçe ile Farsçada *t-/k-* denkliği bulunan kırık “kırık” / *terek* “çatlak”, / *kabar* “kabarmış yara” / *tâvel* “kabarmış yara”, *kırış-* “kırışmak” / *terenc-* “kırışmak” gibi sözcüklerin hangi dile ait olduğu sorununa açıklık getirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu sözcüklerin kökeni dil aileleri düzeyinde ele alındı. Öncelikle *t-* ve *k-* denkliği bulunan sözcüklerin eski Türkçe ile eski İrani dillerdeki kullanımı araştırıldı. Daha sonra çalışmaya dâhil edilen Farsça sözcüklerin Hint-Avrupa kökenli olup olmadığı mercek altına alındı. Son aşamada Altay dillerinden Moğol, Tunguz, Japon ve Kore dillerinde, üzerinde durduğumuz Türkçe sözcüklerin kökteşlerinin kullanılıp kullanılmadığı araştırıldı. Böylece karşılaştırılmalı yöntemin kullanıldığı bu incelemede sözcüklerin kökeniyle ilgili sonuç çıkarmamızda Altay dil ailesiyle Hint-Avrupa dil ailesi belirleyici oldu.

Anahtar kelimeler: Farsça-Türkçe ilişkisi, Türkçe-Farsça *t-*, *k-* denkliği, Türk-Fars dil ilişkisi.**The traces of Turkish T-/K- equivalence in Persian language****Abstrac**

In Persian language there are several words beginning with *t-* which occur as words beginning with *k-* in Turkish language without difference in their senses. Moreover, there are several words in Persian language beginning with *k-* which occur as words beginning with *t-* in Turkic language without difference in their meanings. As known phonetic values of the *t* and *k* consonants are different. Up to now, the problem of initial *t-/k-* has not been dealt with in the relations of Turkish and Persian languages. In this review we wanted to explain this problem. In our investigation, examining modern and historical Turkic and Persian languages, discusses *t-/k-* correspondence as it is observed in the words such as *kırık* “broken”/ *terek* “fracture”, *tâvel* “swollen wound” / *kabar* “swollen wound”, *kırış-* “to wrinkle” / *terenc-* “to wrinkle”, *kere* “butter” / *tere* “butter”. This study tries to answer the question of the source of this equivalence. Therefore, this equivalence of the words displaying *t-* and *k-* in the new Persian and new Turkish dialects are reviewed in ancient and early Persian languages and early Turkish resources too. Also, we searched the root of this words in the Indo-European language family and Altaic language family.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Gümüşhane, Türkiye), cahangir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4202-1868 [Makale kayıt tarihi: 20.02.2019-kabul tarihi: 16.03.2019; DOI: 10.29000/rumelide.540993]

Key words: The relationship between Persian and Turkish, equivalence of t-, k- consonants, equivalence consonant in Turkish and Persian.

Giriş

Bir dilde kullanılan herhangi bir sözcük başka bir dilde kullanılan bir sözcükle tek bir sesbirimi ile ayrılabilir. Türkçede *t-e-r* sesbirimlerinden oluşan *ter* ile Farsçada *s-e-r* sesbirimlerinden oluşan *ser* sözcüğünü birbirinden ayıran *s-* ve *t-* ünsüzleridir. Burada *ter* “ter” ile *ser* “baş” sözcüklerini birbirinden ayıran sadece *t-* ve *s-* ünsüzleri değil, bu ikilinin anlamları da birbirinden ayrıdır. Bu durumda Türkçe *ter* kavramı ile Farsça *ser* kavramı arasında herhangi bir köken bağından söz edilemez. Kimi zaman da iki dilde tek bir ünsüzle birbirinden ayrılan, ancak ortak veya yakın anlamda kullanılan sözcükler bulunur. Bu gibi örneklerde görülen ses ve anlam ilişkisinin bir rastlantı sonucu geliştiği söylenebilir: Far. *terek* “çatlak” / Tür. *kırık* “kırık”

İki farklı dilde tek sesbirimle birbirinden ayrılan, eş anlamlı iki örneğin bulunması da doğal karşılanabilir: Far. *terek* “çatlak” / Tür. *kırık* “kırık”; Far. *Tāvel* “kabar” / Tür. *Kabar* “kabarmış yara”.

Ancak iki farklı dilde ortak anlamda kullanılan birçok sözcüğün tek bir sesbirimle birbirlerinden ayrıldığına artık rastlantı denilemez:

Far. *Tāvel* “kabar” / Tür. *Kabar* “kabarmış yara”

Far. *Terek* “çatlak” / Tür. *Kırık* “kırık”

Far. *dūléx* “fırtına” / Tür. *kūlek* “fırtına”

Yukarıdaki ikililerin ortak özellikleri şöyledir:

I. Hece sayıları ortaktır (iki heceli).

II. Anlamları ortaktır.

III. Söz başı ünsüzler dışındaki bütün sesbirimleri yakın veya ortaktır.

Farsçada ı ünlüsü bulunmadığından Türkçe *kırık* sözcüğünde geçen ı, Farsça *terek* sözcüğünde *e* olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki örnekleri birbirinde ayıran tek özellik, öz başı *t-* ve *k-* ünsüzlerinin birbirinin yerine geçmesidir. İşbu *t-/k-* ünsüzleri, söz konusu örneklerin anlamını değiştirmeden veya anlamsızlaştırmadan birbirlerinin yerine geçtiklerine göre birer alofon konumundadırlar. Başka bir deyişle eş değere sahipler, birbirlerinin dengiler. Örnek çiftler arasında görülen *t~k-* değişikliği, Türkçe ile Farsça arasında bulunan bir *t~k-* denkleğinin göstergesi mi, yoksa ünsüz değişimi sonucunda mı ortaya çıkmıştır? Bu soruyu yanıtlamak için *t-/k-* ünsüzleriyle birbirinden ayrılan daha çok Türkçe, Farsça örneğe ihtiyaç vardı.

I. Tür. *Kırık*: kırık ~ Far. *Terek*: çatlak

II. Tür. *Kırış-*: kırışmak ~ Far. *Terenc-*: kırışmak

III. Tür. *Küç*: güç ~ Far. *Tūş*: güç

IV. Tür. *Külek*: fırtına ~ Far. *Düléx*: fırtına

V. Tür. *Tamak*: damak ~ Far. *Kāméh*: damak

VI. Tür. *Töş*: döş, göğüs ~ Far. *Keş*: döş, göğüs

Türkçe-Farsça sözcüklerde görülen söz başı *t-/k-* sorunu, bir ünsüz değişimi olarak değerlendirilebilirdi. Ancak Türk değişkelerinde saptanan söz başı *k-~t-* denkliği, Türkçe ve Farsça sözcüklerde görülen *t-/k-* değişikliğinin bir ünsüz değişiminden kaynaklanmadığını gösterir. Türk değişkelerinde anlam ve ses değerleri ortak olup da sadece *t-/k-* ünsüzleriyle birbirlerinden ayrılan sözcükler üzerinde bir inceleme yapılmıştır. *Türk Dilinde T-~K- Denkliği* adlı incelemede eski ve yeni Türk değişkelerinde *t-/k-* denkliği bulunan on yedi sözcük tespit edilmiştir (Kızılözen 2018: 261-282): *kırış-* “kırışmak” ~ *tırış-* “kırışmak”; *kargı-* “beddua etmek” ~ *targı-* “beddua etmek”; *kay-* “kaymak” ~ *tay-* “kaymak”; *kıpırda-* “kıpırdamak” ~ *tıpırda-* “kıpırdamak” vb. Adı geçen incelemede birbirlerinin yerine geçen *t-/k-* ünsüzlerinin çok eskiden *t* ve *k* seslerini içinde bulunduran, yarı kapantılı bir ünsüzden geliştikleri sonucuna varılmıştır.

*TK- $\begin{matrix} \text{T-} \\ \text{K-} \end{matrix}$

Farsça ile Türkçe arasında görülen söz başı *t-/k-* sorununun da bu bağlamda ele alınmasının doğru olacağı düşüncesindeyiz. Şöyle ki Türkçede *k-*’li olan kimi sözcüklerin Farsçada *t-*’li biçimiyle kullanılması, *k->t-* ünsüz değişiminin sonucunda ortaya çıkmış değildir. Söz konusu sözcüklerde görülen *t-/k-* değişikliği Türkçenin kendi içinde görülen bir ünsüz denkliğinin Türkçeden Farsçaya geçen sözcüklerdeki tezahürüdür. Başka bir deyişle söz konusu sözcükler Türkçenin herhangi bir eski deyişkesinde *t-*’li biçimiyle kullanılırken bir başka deyişkesinde *k-*’li biçimiyle kullanılmıştır. Böylece Farsçaya da *t-*’li ya da *k-*’li olarak geçmiştir.

Türkçede *k-*’li, Farsçada *t-*’li olan sözcüklerin hangi dil ailesine ait olduğu konusunda bir kaniya varmak için karşılaştırmalı yöntem kullanıldı. Türkçe ile Farsça arasında *t-/k-* denkliği bulunan bütün sözcüklerin Hint-Avrupa kökenli olup olmadığı incelendi. Farsça kökenbilgisi çalışmalarında yer almayan veya Hint-Avrupa kökenli olduğu konusunda yeterli kanıtları bulunmayan örneklerle incelemenin bir sonraki aşamasına geçildi. Son aşamada Hint-Avrupa kökenli olmadıkları kesinleşen sözcüklerin Altay dil ailesinde kökleri araştırıldı.

Kısaltmalar

Az.	Azerbaycan	Nog.	Nogay
Baş.	Başkurt	O.	Orta
Çuv.	Çuvaş	Oyr.	Oyrat
DLT.	Divân-ı Lugatı't-Türk	Öz.	Özbek
Dolg.	Dolgan	Sal.	Salar
E.	Eski	SUyg.	Sarı Uygur
Gag.	Gagauz	Tat.	Tatar
Hak.	Hakas	Tof.	Tofalar
Hal.	Halaç	Trkm.	Türkmen
Kaz.	Kazak	TS.	Türkçe Sözlük
KKlp.	Karakalpak	Tuv.	Tuva
Kor.	Korece	Tür.	Türkçe
Krg.	Kırgız	Uyg.	Uygur
Krm.	Karay	Vb.	Ve başka
Kum.	Kumuk	Y.	Yeni
Moğ.	Moğol	Yak.	Yakut

İnceleme

1. Kabar ~ Tâvel

Yeni Farsçada *tâvel* تاول; *yanık veya sürtünmeden kaynaklanan, çoğu zaman içinde su oluşan kabarcıklık* anlamında kullanılır (Moin 2002: 416). Farsça kökenbilgisi çalışmalarından Kâşânî ile Nourai sözlüklerinde bu sözcüğe yer verilmemiştir. Hassandoust çalışmasında ise bu sözcüğün sadece yeni İranî dillerden As, Beluç ve Gez dilleriyle Farsçanın Aliabad değişkesinde kullanılan biçimlerine yer verilmiştir. Hassandoust, *tâvel* sözcüğünü, varlığı kanıtlanmamış *tāv-* “şiş-” köküne götürmüştür (Hassandoust 2016: 825). Farsça kökenbilgisi çalışmalarından yola çıkarak Farsçada *kabarcıklık* anlamında kullanılan *tâvel* sözcüğünün Farsça kökenli olmadığını söylemek mümkündür:

I. Bu sözcük, Farsçayla ilgili yapılmış önemli üç kökenbilgisi çalışmasından ikisinde yer almamıştır.

II. Eski ve orta dönem İranî kaynaklarda bu sözcüğün izine rastlanmamaktadır.

III. Avrupa dillerinden *tâvel* sözcüğüyle ilişkilendirilecek herhangi bir örnek sunulmamıştır.

IV. *Tâvel* sözcüğüyle ilişkili Sanskritçe örnek verilmemiştir.

V. *Tâvel* ile kökeni kanıtlanmamış bir sözcük arasında köken bağı ilişkisi kurulmuştur.

Yukarıda sıralanan hususlar dikkate alındığında *tâvel* sözcüğünün Hint-Avrupa kökenli olmadığı anlaşılıyor. *K-~t-* denklığı kapsamında Farsça *tâvel* ile Türkçe *kabar* arasında ses ve anlam ilişkisi kurmak mümkündür. *Kabar* ile *tâvel* sözcüklerini birbirinden ayıran üç ünsüz vardır. Bunlardan biri -*b-* ile -*v-* ünsüzüdür. Her iki dilde *b > v* değişimini gösteren birçok örnek vardır. Farsça *âb* “su” sözcüğünün İranî dillerde *ov* olması, yine Eski Türkçe *sub* “su” sözcüğünün *su* biçiminde gelişmesi bu bağlamda gösterilecek tipik bir örnektir. *Tâvel* ile *kabar* arasında görülen *r/l* değişmesi de yine Türkçe ile Farsçada sık sık görülen bir ses olayıdır: Y. Far. *tüle*h “enik” ~ *türeh* “enik” (ES 2002: 501). Farsça kökenli *servi* sözcüğünün Türkçede *selvi* biçimiyle kullanılması da *r/l* seslerinin birbirlerinin yerine geçebileceğini gösteriyor. *Tâvel*, *kabar* ikilisiyle ilgili üzerinde duracağımız gereken en önemli ses olayı *t-, k-* ünsüzlerinin söz başında birbirlerinin yerine geçmesidir.

Azerbaycan Türkçesinde *qabar*; *derinin altında oluşan sulu kabarcık* anlamında kullanılır (Orucov, Abdullayev vb. III 2006: 8). Türk değişkelerinde *kabar-* sözcüğünden üretilen kavramların *kabarcıklık*, *şişme* anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir (Starostin, Dybo vb. 2003: 556). Araştırmacılar Moğol değişkelerinde *siğil*, *kabarcık*, *sivilce* anlamında kullanılan *gövdürü*, *göbdörü* biçimlerinin Türkçe *kabar-* ile ortak kökten geldiği kanısındalar (Starostin, Dybo vb. 2003: 555-56). Ayrıca Eski Japoncada *ayaklardaki şişme* anlamında geçen *kofi* ile Orta Korece’de *ateş*, *sıtma* anlamında kullanılan *köpó-m* sözcüklerinin de Türkçe *kabar-* ile ortak kaynaktan çıktığı ileri sürülmektedir (Starostin, Dybo vb. 2003: 556).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Moğolca göb- / *güb-: yükseklik, nesne yüzeyindeki düzensizlik, siğil, kabarcık,	Yazı Moğ.	Göbdürigüü	Kabarcık, siğil, sivilce
		Göbdurigüde-	Sivilce yap-

sivilce; sivilce yap-; tepe, tümsek	Ordos Moğ.	<i>Gobdorū</i>	Kabarcık, siğil, sivilce, tepe
	Halha Moğ.	<i>Gövdürū</i>	Kabarcık, siğil, sivilce
		<i>Gövdürūde-</i>	Sivilce yap-
Ön Türkçe *kāp-: kabarmak, kabarcıklar oluşturmak; kalın ve tepe	Orta Tür.	<i>Qapar-, qabaq</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-, şişkin
	Türkiye. Tür.	<i>Kabar-, kaba</i>	Şiş-, şişkin
	Az. Tat. Tür.	<i>Qabar-, qaba</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-, şişkin
	Trkm. Tür.	<i>Qābar-, qāba</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-, şişkin
	Başkurt Tür.	<i>Qabar-, qaba</i>	Kabarcıklar oluştur- tepe, höyük
	Uygur Tür.	<i>Qapa(r), qova</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-, şişkin
	Nogay Tür.	<i>Qabar-</i>	Şiş- kabarcıklar oluştur-
	Tuva Tür.	<i>Xavar-</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-
	Çuvaş Tür.	<i>X̣̣ba-lan-</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-
	Yakut Tür.	<i>Xaba-lan-</i>	Şiş-, kabarcıklar oluştur-
Ön Japonca *kəp(u)ji (~ -ua-): ayakların şişmesi	Orta Jap.	<i>Kofi</i>	Ayakların şişmesi
Ön Korece *kòpó-m: ateş, sıtma	Orta Kor.	<i>Kòpó-m</i>	Ateş, sıtma

Çizelge: 1

2. Kaç- ~ Tāç-/tāk-/tāz-

Farsçada *tāx-* تاختن, *tāz-* تازیدن; *koşmak* anlamında kullanılır (Moin 2002: 413). Bu sözcük Pehlevi kaynaklarında *tāç-* biçiminde geçer (Ferehveşi 2002: 540). Kâşânî çalışmasında, *tāx-* ile Yunan ve Latin dillerinde *porsuk ağacı* anlamında kullanılan birçok sözcük arasında ilişki kurulmuştur. Ayrıca yazar Eski İrlandaca, Bretonca ve Keltçede *kaçmak* anlamında kullanılan *tecim*, *tebet* ve *te'çet* sözcüklerini de Farsça *tāx-* ile ortak kökene bağlamıştır (Kâşânî 2005: 187-88). Nourai çalışmasında bu sözcüklerle çizelgede gösterilen sözcükler arasında ilişki kurulmuştur (Nourai 2013: 468):

Dil	Avestaca			E. Farsça	O. Farsça
Biçim	tak, taka, taç	<i>vi-taxti</i>	taçar, taçan, tahra	<i>Taxşa</i>	handâçak
Anlam	koş-	<i>eri-</i>	yol, acele, hızlı	<i>bir çeşit yay ile ok</i>	at-, ölç-

Çizelge: 2

Farsça kökenbilgisi çalışanlarından Hassandoust, *tāz-* sözcüğünü *tāx-* “koş-” başlığı altında ele alarak aşağıdaki sözcüklerle ilişkilendirmiştir (Hassandoust 2016: 804-805).

Dil	Biçim	Anlam	Dil	Biçim	Anlam
Sanskritçe	<i>tak-</i>	acele et-, koş-	Soğdca	<i>tyyh</i>	Irmak
Avestaca	<i>tak-</i>	koş-	Sakaca	<i>ttajs-</i>	koş-
Orta Farsça	<i>taz-</i>	koş-, ak-	Peştunca	<i>tej-, tōe</i>	koştur-, ırmak
Orta Farsça (Turfan)	<i>tz- (taz-)</i>	dök-, ak	Beluçça	<i>taç-</i>	koş-

Çizelge: 3

Yazar daha sonra İrani dillerde *ak-*, *ırmak* anlamında kullanılan birçok sözcükle Farsça *tāk-* “koşmak” arasında köken bağı ilişkisi kurmuştur. Farsça kökenbilgisi çalışmalarında *koşmak* anlamında kullanılan *tāk-*, *tāç-*, *tāz-* değişenleriyle ileri sürülen görüşler bu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olduğunu gösterecek nitelikte değildir.

I. Farsça üç kökenbilgisi çalışmasından ikisinde Farsça *tāk-*, *tāz-* sözcüğü Avrupa dillerinden herhangi bir sözcükle ilişkilendirilmemiştir.

II. Kâşânî çalışmasında Yunan ve Latin dillerinde *porsuk ağacı* anlamında kullanılan sözcüklerle *tāx-* arasında kurulan anlam ilişkisi doğru değildir.

III. Onlarca Avrupa dilinden sadece üç örneğin Farsça *tāx-* ile ilişkilendirilmesi yeterli değildir. Eski İrlandaca *tecim*, Bretonca *tebet* ve Keltçede *te'çet* ile *tāx-* arasında görülen ses ve anlam ilişkisi bunların ortak kökenden çıktığını göstermez. Söz konusu sözcüklerle *tāx-* arasındaki benzerlik bir rastlantı sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca söz konusu sözcükler başka bir dil ailesinden de alınmış olabilir.

Öncelikle Hint-Avrupa dillerinin Hint-İran kollarında *ç/k* ünsüzlerinin yer değiştirdiğini belirtmek isteriz (Jackson 1892: 28). Sanskritçe *tak-* ile Orta Farsça *tāç-* sözcüklerinde görülen *-k/-ç* farklılığı bu bağlamda değerlendirilmelidir: Sanskritçe *tak-*, Avesta- *tak-* ~ Orta Farsça *tāç-*. Eski ve orta dönem İrani dillerde kullanılan kimi *ç* ünsüzlerinin orta dönem İrani dillerden itibaren *z* ile yer değiştirdiği bilinir (Hânlerî 1998: 77): Orta Farsça *tāç-* > *taz-* > Yeni Farsça *tāz-*.

T~k- denkliği bağlamında Pehlevicede *tāç-* ile Türkçe *kaç-* sözcüklerinin ses ve anlam değerleri örtüşür.² *Kaç-* sözcüğü, çağdaş Türk değişkelerinden Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Hakas, Şor, Oyrot ve Tuva Türkçelerinde kullanılmaktadır (Starostin, Dybo vb. 2003: 751-52). Ayrıca bu sözcük, Eski ve Orta Türkçede de yine *kaç-* biçiminde kullanılmıştır (Gülensoy 2011: 449). *Kaç-* sözcüğü ile ortak kaynaktan çıktığı düşünülen sözcüklerin Tunguz ve Moğol (Starostin, Dybo vb. 2003: 751) dillerinde kullanılıyor olması bu sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiğini gösteriyor.

Türkçe *kaç-* ile Farsça *tāzi-* arasında görülen *-ç ~ -z* değişikliğini Türkçenin kendi içinde de görmek mümkündür. Kimi Türk değişkelerinde *kaç-* anlamında kullanılan bir de *tez-* (Starostin, Dybo vb. 2003: 1429) sözcüğü vardır. Çağdaş Türk değişkelerinde kullanılan *tez-* “kaç-” sözcüğünün Ön Türkçe **tēr-* biçiminden çıktığı düşünülmektedir (Starostin, Dybo vb. 2003: 1429). *T~k-* denkliği kapsamında

² Azerbaycan Türkçesi ile İran Türk ağızlarında *kaç-* kavramı *koçmak* ve *kaçmak* anlamlarında geçer.

Türkçeden İrani dillere geçen *tāç-* “koş-”, Yeni Farsça yoluyla Türkçeye *tazi* “hızlı koşan köpek” biçiminde geri dönmüştür.

3. Kapak > Tābeh

Farsçada *tābeh* تابه, *tāvéh* تابه; et, balık gibi yiyeceklerin pişirilmesinde kullanılan saç ve tava anlamında kullanılır (Moin 2002: 408). *Vâjéhâ-yé Fârsî-yé Erebî Şode* “Arapçalaşmış Farsça Sözcükler” adlı çalışmada *elġābak* الطباق sözcüğünün Farsçadan Arapçaya geçtiği bilgisi yer almaktadır (Esverî 2007: 166). Arapçadaki Farsça kökenli sözcükleri inceleyen *Ferheng-é Vâjéhâ-yé Fârsî Der Erebî* “Arap Dilinde Farsça Kavramlar Sözlüğü” adlı çalışmada da طباق *ġābak* sözcüğünün Farsça kökenli olduğu ileri sürülmüştür (Şûsterî 1968: 444).³ Arapçaya geçmiş Farsça kavramları inceleyen çalışmalarından yola çıkarak *tābeh* sözcüğünde bir *-k* > *-h* ünsüz değişiminin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Farsça *tābeh/tāvéh* sözcüğünün sonunda bulunan *-h* ünsüzünün *-k* ünsüzünden geliştiğini gösteren bir başka örnek de *tebūk* sözcüğüdür. Emîd Sözlüğü’nde *tebūg* تبوك; *yemek veya meyve yemek için kullanılan kenarları çıkıntılı, yuvarlak, ağaç veya demir kap* anlamında geçer (Emîd 2010: 374). *Tābeh, tāveh; tebūk* ve *tābek* sözcükleri arasında görülen ses ve anlam ilişkisi bu sözcüklerin ortak kaynaktan çıktığını gösteriyor.

İncelediğimiz Farsça kökenbilgisi çalışmalarından Hassandoust Sözlüğü’nde *tābeh* “tava” ile Orta Farsça *tāb-* “parlamak, ateşte demiri kızartmak” arasında köken bağı ilişkisi kurulmuştur (Hassandoust 2016: 801). *An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European Languages* adlı çalışmada *tābeh* ile *tābe, tāb, teb; tābî-, tāfî-, tepî-* sözcükleri ortak kökene bağlanmıştır (Nourai 2013: 473). Bunlardan *tābe, tāb, teb* “ateş”; *tābî-, tāfî- parlamak, ısınmak, çırpınmak* anlamı taşıdıklarından söz konusu sözcükle ilişkili olamaz. *Râhnemâ-yé Rîşé-yé Fé’lhâ-yé İrani* “İrani Fiillerin Kökeni Kılavuzu” çalışmasında *tābeh* sözcüğü, *parlamak, çırpınmak* anlamındaki *tābî-* ve *tepi-* köküne bağlanmıştır (Mokaddem 1963: 45). Ancak *tābî-* ve *tepi-* “parlamak, çırpınmak” sözcükleriyle de *tābeh* arasında herhangi bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır. *Etymological Dictionary of the Iranian Verb* “İrani Fiiller kökenbilgisi Sözlüğü” çalışmasında Avesta dilindeki *tap-* “ısınmak”, Orta Farsçadaki *tāb-* “ısınmak, yakmak”, Hotencedeki *ttav-* “sıcak olmak”, Soğdcadaki *t’b-* “mühürlenmek”; *t’pn* “fırın”; *ptβ-* “yanmak”; *wyt’p-* “parlamak” (Cheung 2007:378-79) kavramları üzerinde durulmuştur. Ancak söz konusu eserde belirttiğimiz sözcüklerden hiçbiri *tābeh/tābek/tebūk* ile ilişkilendirilememiştir.

Kökenbilgisi çalışmalarında *tābeh/tābek/tebūk* sözcüğünün Hint-Avrupa kökenli olduğunu gösterecek sağlam kanıtların sunulmadığı görülür. Herhangi bir sözcükle ilgili bir yargıya varmak için o sözcüğün en küçük anlamlı birimine ulaşılmalıdır. Orta Farsçada sonu *-k/-k* ile biten birçok sözcüğün Yeni Farsçada *-k,-k>h* değişimine uğradığı ancak Arapçaya geçen Farsça sözcüklerde bu değişiminin gerçekleşmediği görülüyor. Başka bir deyişle Farsçadan Arapçaya geçmiş sözcüklerin ses değerleri korunmuştur. Söz sonu *-k>-h* değişimi dikkate alındığında *tābek, ġābāk, ġābek, tebek* biçimlerinin *tābeh, tāveh* biçimlerinden daha eski olduğu anlaşılıyor. *Tābek, ġābāk, ġābek* değişenlerinin ilk hecesi olan *tāb-/ġāb-*, bu kavramın anlamlı birimi olarak düşünülebilir.

Tāb-, *ġāb-* değişenleriyle Türkçe *tap-* sözcüğünün ses değerleri örtüşüyor. Ancak Türkçede *tapmak, bulmak* anlamında kullanılan *tap-*, ile Farsça *tāb(ek), ġāb(āk), teb(ūk)* değişenleri arasında herhangi bir

³ Türkçe Sözlükte *tabak* sözcüğü köken olarak Arapça gösterilmiştir. Ancak Farsça sözlüklerde bu sözcüğün Farsça kökenli olduğu belirtilir.

anlam ilişkisi kurulamaz. Ancak söz başı *t~k-* denklığı bağlamında ele alındığında Türkçe *kap* ile Farsça *tāb(ek)*, *tāb(āk)*, *teb(ūk)* sözcükleri arasında bir ilişkiden söz edilebilir.

Orta Farsçadaki *tābek* “saç, tava, tabak” sözcüğünün anlamı ile Türkçe *kap* “kap kacak” sözcüğünün anlamı ortaktır. Türkçe Sözlük’te *kap*: *içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne ve kap kacak* anlamında geçer. Altay dillerinden Tunguz, Moğol ve Japon dillerinde Türkçe *kap* ile ortak kaynaktan çıktığı düşünülen sözcüklerin kullanılıyor olması bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu gösteriyor (Starostin, Dybo vb. 2003: 646-47). Eski Uygur Türkçesinde *kap*; *torba* anlamında *kapçuk* ise *keten torba* anlamında geçer (Caferoğlu 1993: 110). Divan-ü Lügat-it Türk’te *kap*; *kap*, *tulum*, *çuval*, *zarf* (DLT 1999: 262); *kapçak* ise *su kollarının birbirine kavuştuğu yer* olarak geçer (DLT 1999: 262). *Kap/qap* sözcüğünün herhangi bir ek almadan Türkiye, Azerbaycan, Tatar, Türkmen ve Uygur Türkçesinde kullanıldığı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir (Starostin, Dybo vb. 2003: 646-47).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca: *kup-: kapa-, kılıf, çuval, diz kapağı, kapak	Evenki	<i>Kuptu-</i> , <i>kupu-</i>	Kapa-
		<i>Kupu</i> , <i>küpe</i> , <i>kupō</i>	Kapak, giysi, diz kapağı
	Even	<i>Kupke</i> , <i>kubi</i> , <i>quptu</i> ,	Çuval, diz kapağı, şapka,
	Negidal	<i>Kuptin-</i> , <i>koptin</i>	Kapa-, kapak
	Mançu	<i>Xubtu</i>	Pamuklu ceket
	Ulça	<i>Kup</i>	Kapa-
	Orok	<i>Quptu-</i> , <i>qōpomı</i>	Kapa-, giysi
	Nanai	<i>Koptō</i>	Kılıf
Ön Moğolca *kab-: çuval	Yazı Moğ	<i>Qabta-ya(n)</i>	Çuval
	Halha	<i>Xavtga</i>	Çuval
	Kalmuk	<i>Xaptaxə</i>	Çuval
	Dagur	<i>Xartag</i>	Çuval
	Ordos	<i>GabtarGa;</i>	Çuval
Ön Türkçe *kāp: çuval	Orta Tür.	<i>Qap</i>	Kap
	Tür. Tür.	<i>Kap</i> , <i>kapa-</i>	Kap, kapa-
	Az. Tofalar	<i>Qab</i> , <i>qab</i>	Kap
	Trkm.	<i>Gāp</i> , <i>Gāba-</i>	Kap, sarmak
	Uyg., Tat., Baş., Kır. Kaz.	<i>Qap</i>	Çuval, kap
	Tuva	<i>Xap</i>	Kap
	Yakut	<i>Xappar</i>	Kap, çuval

Ön Japonca *kämpú-: kask", şapka	Eski Jap.	<i>Kabut(w)o</i>	Kask
	Orta Jap.	<i>Kàbuto;</i>	Kask
	Tokyo	<i>Kábuto</i>	Kask
	Kyoto	<i>Kábútó</i>	Kask
	Kagoşima	<i>Kabutó</i>	Kask

Çizelge: 4

Kap sözcüğüyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz bir başka sözcük *kabuktur*. Ön Türkçede **kāpuk* (Starostin, Dybo vb. 2003: 764) biçiminde kullanıldığı düşünölen sözcikle ile *kap* arasındaki ses benzerliği dikkat çekiyor. Bu ikilinin anlam değerleri arasında da bir ilişki mevcuttur. Bir nesneyi çevreleyen, bir nesnenin dış örtüsü konumunda bulunan *kabuk*, aslında bir tür *kap* işlevini yerine getirmektedir. *Kabuk* sözcüğü ile ortak kökenden çıktığı düşünölen sözcüklerin Tunguz, Moğol, Japon ve Kore dillerinde kullanılıyor olması, bu sözcüğün de Türkçe kökenli olduğunun göstergesidir (Starostin, Dybo vb. 2003: 764).

Kap kavramının Türkçe kökenli olduğunu gösteren bir başka örnek Ana Türkçede **Kapırçak*, **Kapsak* "kutu, tabut" olarak tahmin edilen daha sonra Karahanlı Türkçesinde *qapırçaq* biçiminde yer alan sözcüktür. Türkiye Türkçesi ağızlarında *kaburcuk*, *kaburcak*, *kabzak*, *kapsak*; Türkmen Türkçesinde *Gaprcaq*; Çuvaşçada *koporso* biçimleri ile kullanılan sözcüğün Ana Türkçede **Kapırçak*, **Kapsak* biçimlerinden çıktığı düşünölmüştür (Starostin, Dybo vb. 2003: 763).

T-~t- denkliği bağlamında Farsça *tābēh* (<tābek) sözcüğüyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz en önemli sözcük, Türkçe *kapak* sözcüğüdür. Türkçe Sözlük'te *kapak*; *her türlü kabın üstünü örtmeye veya bir deliği kapamaya yarayan nesne* olarak geçer. Yukarıda *tābēh*, *tāvēh*, *īābağ* ve *tebük* sözcüklerinin Farsçadaki anlamlarına değinmiştik. Farsçada bir de *tebek* طَبَق sözcüğü bulunur. Emîd Sözlüğü'nde *tebek* sözcüğü için iki anlam verilmiştir (Emîd 2004: 842): 1. Kapak 2. Ağaç tabak.

Söz başı t-~k- denkliği bağlamında *tabak* (>tebek) ile *kapak* sözcüklerinin aynı kökten geldiğini düşünöyoruz. Aradaki p, b karşıtlığı da yine bir p>b değişiminin sonucudur: *tabak* < *tapak* ~ *kapak*. Bu bağlamda Kırgız Türkçesinde *göz kapağı* anlamında kullanılan *kabak* (< kapak) sözcüğü örnek verilebilir. *Kapak/tabak* ikilisinin ses özellikleriyle birlikte göndermede buldukları nesnelere de birbirine benzemektedir. Başka bir değişle *kapak* ile *tabak* ikilisinin anlamlar ortaktır.

I. *Kapak* da *tabak* da birer *kap* sayılır.

II. *Kapak* da *tabak* da kazan veya tencere gibi derin değildir.

III. *Kapak* özel olarak bir nesnenin başını kapatmak için kullanılmaktadır. Ancak bir *tabağın* da çoğu zaman bir *kapak* yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Dolayısıyla işlevleri ortaktır.

IV. Bir kabın üstünü kapatmak için kullanılan *kapak*, yemek yemek için kullanıldığında *tabak* işlevini yerine getirmiş olur.

V. Büyük bir oranda ikisi de yuvarlaklar

VI. Türkçede *t-* ve *k-* denkliği, bir ünsüz parçalanmasının sonucunda ortaya çıkmıştır diye düşünüyoruz. Büyük bir olasılıkla *t* ve *k* ünsüzünü barındıran **tk* gibi bir yarı kapantılı ünsüzün parçalanmasından *t* ve *k* ünsüzleri doğmuştur.

$\begin{matrix} \text{TKapak} \\ \left[\begin{array}{l} \text{Tabak} \\ \text{Kapak} \end{array} \right. \end{matrix}$

Ses ve anlam bakımından *tabak* ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz *kapak* sözcüğünün Türk değişiklerinin yanı sıra Altay dillerinde çeşitli biçimleriyle kullanılıyor olması bu sözcüğün Altayca, dolayısıyla Türkçe kökenli olduğunu gösteriyor (Starostin, Dybo vb. 2003: 765).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca * xapki-: engelle-	Ulça	<i>Xaqpali</i>	Engelle-
	Orok	<i>Xaqpē ~ xaqqē</i>	Engelle-
	Nanai	<i>Xaqqi-</i>	Engelle-
Ön Moğolca * kaya-: engelle-, kapa-	Orta Moğ.	<i>Qa'a-</i>	Engelle-, kapa-
	Yazı Moğ.	<i>Qaya-</i>	Engelle-, kapa-
	Hal. Bur. Kalm. Ord. Bao.	<i>Xā-</i>	Engelle-, kapa-
	Dagur Moğ.	<i>Xā-, hā</i>	Engelle-, kapa-
	Dongxian	<i>Qā-</i>	Engelle-, kapa-
Ön Türkçe *kap-: kapak, kapı, kapamak	Eski Tür.	<i>Qapaq</i>	Kapak
	Orta Tür.	<i>Qapyaq</i>	Kapak
	Tür. Tür.	<i>Kapak</i>	Kapak
	Az. Tür.	<i>GapaG</i>	Kapak
	Trkm. Tür.	<i>Gapaq</i>	Kapak
	Öz. Tür.	<i>Qəpəqəq</i>	Kapak
	Uyg. Tür.	<i>Qap(q)aq</i>	Kapak
	Kırg. Kaz. Tat. Tuv. Oyr.	<i>Qapqaq</i>	Kapak; kapı
	Hakas Tür.	<i>Xaxpax</i>	Kapak
	Çuvaş Tür.	<i>Хобь; op(la)-</i>	Kapak, kapa-
	Yakut Tür.	<i>Xappax</i>	Kapak
Ön Japonca *kupaı: çit	Eski Jap.	<i>Kupe</i>	Çit

Çizelge: 5

Türk değişkelerinde kullanılan *kap*, *kapı*, *kapak* ve *kabuk* sözcükleri, Ana Türkçedeki **kāp*- köküne gidiyor. Türkçe *kapak*, *kapı*, *kap-* ve *kapa-* ile kökteş olan sözcüklerin Altay dillerindeki kullanımı bu sözcüklerin Türkçe olduğunu gösteriyor (Starostin, Dybo vb. 2003: 765). Türkçenin kendi içindeki *t-~k-* denkliği ile Türk-Fars dilleri arasında tespit edilen bu denklik, *tabak* ~ *kapak* sözcüklerinin birer değişen (varyant) olduklarını gösteriyor. Özellikle *kap* *kacak* anlamında değerlendirildiğinde bu ikilinin anlam ilişkisi de bunların ortak kökten çıktığını onaylar niteliktedir. Ayrıca ses ve anlam bakımından *kapak* sözcüğü ile ilişkili olan *kap*, *kap-*, *kapa-*, *kapı*, *kabuk*, *kovan*, *kovuk* (< kabuk) “sidik torbası” gibi sözcüklerin Altay dillerindeki kullanımı, *kapak* sözcüğünün Türkçe bir sözcük olduğunu kanıtlıyor.

Burada biçim ve anlam yönüyle Türkçe *kap-*, *kapak* sözcüklerini ilgilendiren Hint-Avrupa dillerindeki birkaç sözcüğe değinmeden konuyu kapatmak istemiyoruz. Ana Hint-Avrupacada *kapamak* anlamında kullanıldığı düşünölen bir **kap-* sözcüğünün varlığından söz edilmektedir. Arnavutçadaki *kab-* “kapamak”, Eski Hintçedeki *kapaṭī* “avuç”, Farsçadaki *çepsī-*, *çepsi-* “yapışmak” sözcükleri Ana Hint-Avrupa dilinde **kab-* biçiminde kullanıldığı düşünölen sözcüğe bağlanmaktadır. Ana Hint-Avrupa dilindeki farazî **kab* sözcüğü ile ilişkilendirilen örnek sözcükler şunlardır (Pokorny 2007: 1446).

Dil	Biçim	Anlam
Eski Hin.	<i>Kapaṭī</i>	Avuç
Eski Far.	<i>Çepsī</i> , <i>çepsi-</i>	Yapış-
Yunanca	<i>Καπέτις</i>	Kapasite ölçümü
	<i>Κάπη</i>	Beşik, yemlik
Arnavutça	<i>Kap</i>	Yakalamak
	<i>Kapasë</i>	Yağ kabı
Latince	<i>Capiō</i> , <i>-ere</i> , <i>cēpī</i> , <i>captus</i>	Almak

Çizelge: 6

Çizelgede yer alan örneklerden hiçbirini:

I. *Tabak/Kapak* arasındaki ses ve anlam ilişkisini yadsıyamaz.

II. *Tabak/Kapak* arasında görölen ses ve anlam benzerliği/ortaklığı Hint-Avrupa kökenli hiçbir sözcükte bulunmamaktadır.

III. Ana Hint-Avrupa dilindeki **kab-* “kapamak” ile bağlantılı olduğu düşünölen kimi sözcüklerin ses ve anlam ilişkisi güvenilir değildir. Bu bağlamda Farsça *çepsī-* “yapışmak” sözcüğü örnek verilebilir. Türkçe-Farsça ilişkisinde söz başı *ç-/y-* değişikliği esas alınırsa *çepsī-* “yapışmak” sözcüğü ile Türkçe *yapış-* “yapışmak” arasında daha sağlam ilişki kurulabilir.

IV. *Kap-* sözcüğünün Altay dillerindeki kullanım alanı Hint-Avrupa dillerindeki kullanım alanından daha geniştir.

Bütün bunlara rağmen Ana Hint-Avrupa dilinde kullanıldığı düşünülen **kab-* ile Ana Altay dilinde kullanıldığı düşünülen **kap-* arasındaki ses ve anlam ilişkisi de görmezden gelinemez. Bu ilişkinin iki yönde açıklanması mümkündür:

I. **kab*/**kāp* sözcüğü, Ana Hint-Avrupa dilinden Ana Altay diline geçebileceği gibi Ana Altay dilinden de Ana Hint-Avrupa diline geçmiş olabilir.

II. Avrasyatik dil ailesi kapsamında düşüldüğünde her iki dil ailesine ait bir sözcüktür denebilir. Ancak J. H. Greenberg'in Avrasyatik dil ailesinde kullanılan ortak sözcüklerle ilgili yaptığı *Indo-European an Its Closest Relatives The Eurasiatic Family* adlı çalışmasına *kāp* sözcüğünün yer almadığını belirtmek isteriz.

Bizim görüşümüz, *kap* sözcüğünün Altayca kökenli olduğu yöndedir. Ana Hint-Avrupaca **kab* ile ilişkisi sağlam olan bir örnek vardır. Bu örnek Arnavutçadaki *kap-* “almak” sözcüğüdür. Arnavutça *kap-*, Türkçeden alıntı olabilir. Bu durumda Ana Hint-Avrupa dilindeki farazî **kab-* sözcüğünü destekleyecek hiçbir örnek kalmıyor. Ana Hint-Avrupa dilindeki **kab-* sözcüğünün varlığı doğru olsa bile Türkçe *kapak* ile İrani dillerdeki *tapak* arasındaki ese ve anlam ilişkisi ortadan kalkmıyor. Bu durum da söz konusu sözcüğü Avrasyatik bir kökene götürür. Başka bir deyişle *kap-*, Altay dil ailesi ile Hint-Avrupa dil ailesinin ortak sözcüğüdür denebilir. Ne kadar *kap* sözcüğü Avrasyatik dillerin ortak sözcüğü olsa da *kapak* sözcüğü Türkçenin bir ürünüdür. Bu bağlamda *uçak* sözcüğünün Azerbaycan ve Kazak Türkçelerindeki kullanımı örnek verilebilir. Türkiye Türkçesinde *tayyare* yerine *uçak* kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesiyle Kazak Türkçelerinde daha önceleri Rusça *самолет* “samolyet” kullanılıyordu. Ancak artık *samolyet* yerine Azerbaycan Türkçesinde *uçaq*, Kazak Türkçelerinde *uşak* kullanılmaktadır. Söz konusu Türk değişkelerinde *uç-/uş-* sözcüğü ortaktır. Ancak *uç-* kökünden üretilen *uçak* sözcüğü Türkiye Türkçesinden alınmıştır.

T--k- denkligi kapsamında Türkçeden alınan *tabak* (< **tapak*) sözcüğü, daha sonraya Türkçeye *tava* ve *tabak* olarak geri dönmüştür. *Tava* sözcüğü doğrudan Farsçadan, *tabak* ise Arapça yoluyla Türkçe dönmüştür.

4. Kere ~ Tere(yağı)

Fars dilin *kere* کَرِه; *tereyağı* anlamında kullanılır (Moin 2002: 1353). Kâşânî çalışmasında *tereyağı* anlamında kullanılan *kere* sözcüğü yer almamıştır. Bu sözlüğün giriş bölümünde Farsça kökenli olduğu kanıtlanmamış sözcüklere yer verilmediği belirtilmiştir. Bu sözcüğe Nourai çalışmasında da yer verilmemiştir. Hassandoust, *kereh* “tereyağı” sözcüğüyle aşağıdaki sözcükleri ortak kökene bağlamıştır.

İrani Diller						Avrupa Dilleri		
O. Fars	Asça	Hansarca	Bahtiyarca	Göranca	Aştıyanca	Latince	E. İngilizce	E. Slav.
<i>Kār</i>	<i>garak</i>	<i>kīrā</i>	<i>Kerra</i>	<i>Kārrā</i>	<i>Karra</i>	<i>cāseus</i>	<i>hwæg</i>	<i>kvásû</i>
tereyağı	?	tereyağı	?	?	tereyağı	peynir	peynir suyu	hamur

Çizelge: 7

İki önemli kökenbilgisinde Farsça *kere* sözcüğüne yer verilmemesi bu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olduğu konusunda yeterli kanıt bulunmadığının sonucu olsa gerek. Hassandoust çalışmasında ise *kere*

sözcüğüyle ilişkili Avrupa dillerinden gösterilen örneklerin sayısı sınırlıdır. Ayrıca gösterilen örneklerle *kere* arasındaki anlam ilişkisi de kesin değildir. Ayrıca eski ve orta dönem İrani dillerde bu sözcüğün kullanıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Türkçe Sözlük'te *tereyağı*; *sütten çıkarılan taze yağ* anlamında geçer (TS 1998: 2197). *Tereyağı* sözcüğündeki *tere* bölümünü, Farsçada bir bitki adı olan *tere* ile ilişkilendiren Eyuboğlu, bu sözcüğün anlamını da *yeşil ot yiyen, yaylımda otlayan ineklerin sütünden alınan yağ* (Eyuboğlu 1991: 656) olarak vermiştir. Clasoun'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı çalışmasıyla Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *tereyağı* ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamıştır.

Tereyağı sözcüğündeki *tere* parçasının Farsça *tere* "tere" sözcüğünden geldiği yaklaşımı birkaç yönden sorunludur. Birincisi *tereyağı* herhangi bir bitkiden değil de sütten elde edilir. İkincisi ise *tere* sözcüğü, Farsçada da Türkçede de insan tarafından yenilen bir ot olup genel olarak bütün bitkileri içine alan bir kavram değildir. Hayvanların *tereyağı* yapılacak süt vermeleri için *tere* adındaki özel bitkiyi yemelerine de gerek yoktur. Üstelik İran Türk ađızlarında⁴, Azerbaycan Türkçesinde (Orucov, Abdullayev vb. III 2006: 686) ve Farsçada (ES. 2004: 973) *kere* sözcüğü, tek başına *tereyağı* anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *kere* sözcüğünün Azerbaycan Türkçesinde de İran Türk ağızlarında da Farsçada da *bitki* anlamı bulunmamaktadır. Dolayısıyla *tereyağı* sözcüğünde geçen *tere* parçasının *bitki* anlamındaki Farsça *tere* ile değil de İran Türk ağızlarıyla Azerbaycan Türkçesinde, yine Farsçada *tereyağı* anlamında kullanılan *kere* ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

Azerbaycan Türkçesinde, İran Türk ağızlarında ve Fars dilinde *kere* "tereyağı" ile birlikte *tere* "bitki" sözcüğü de kullanılmaktadır. Yine Türkiye Türkçesinde de *tere(yağı)* sözcüğünün ile birlikte bir de bitki anlamında *tere* sözcüğü bulunur.

	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam
AZ.	<i>Kere</i>	Tereyağı	<i>Tere</i>	Bitki
İran Türk Ağız.	<i>Kere</i>	Tereyağı	<i>Tere</i>	Bitki
Far.	<i>Kere</i>	Tereyağı	<i>Tere</i>	Bitki
	↓	↓	↓	↓
Tr. Tir.	<i>Ter(yağı)</i>	Tereyağı	<i>Tere</i>	Bitki

Çizelge: 8

Yukarıdaki çizelgeden de anlaşıldığı üzere *tere(yağı)* sözcüğü, biçim yönünden *bitki* anlamındaki Farsça *tere* ile ortak ses değerlerine sahip olsa da anlam yönünden Farsça *kere* "tereyağı" ile ortak noktada buluşmaktadır. Kanaatimizce *tere* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde *bitki* ve *yağ* olmak üzere iki anlamı bulunmuştur. Daha sonra *yağ* anlamında kullanılan *tere* ile *bitki* anlamındaki *tere* arasında farklılık yaratmak için bu sözcüğün sonuna *yağ* sözcüğü eklenerek *tere(yağı)* ortaya çıkmıştır. Ancak bitki anlamındaki *tere* sözcüğü yalın biçimde varlığını sürdürmüştür. Böylece *tereyağı* sözcüğünün ilk

⁴ Tarafımızdan araştırılmıştır.

anlamlı parçası olan *tere* ile Farsçada, Azerbaycan ve İran Türk değişkelerinde kullanılan *kere* sözcüğünün *t~k-* denklığı bağlamında ortak kaynaktan çıktığı söylenebilir.

5. Kırık ~ Terek

Yeni Fars dilinde *terek* ترک; *çatlak* (Moin 2002: 447), *tereki-*; *çatlamak* (Moin 2002: 448) anlamında kullanılır. Farsça köken bilgisi çalışmalarından Kâşânî Sözlüğü ile Nourai Sözlüğü'nde *terek* “çatlak” ve *tereki-* “çatlamak” sözcüklerine yer verilmemiştir. Avestaca, Eski Farsça ve Yeni Farsçada kullanılan fiillerin kökenini inceleyen *Râhnémâ-yé Rişé-yé Fé'lhâ-yé İrani* “İrani Fiillerin Kökeni Kılavuzu” adlı çalışmada da *tereki-* “çatlamak” sözcüğü yer almamıştır. Bu durum, Farsça *tereki-/terek* sözcüklerinin herhangi bir Hint-Avrupa köküne bağlanamadığını gösterir.

T~k- denklığı kapsamında ele alındığında Türkçe *kırık* ile Farsça *terek* sözcüklerinin ortak kaynaktan çıktığı söylenebilir. Bu ikili arasında görülen *ı/e* karşıtlığı ise Türkçeden Farsçaya geçen sözcüklerde sık rastlanan bir ses olayıdır: Tür. *ķātık*> Far. *ķāték* “yoğurt” (Moin 2002: 1209); Tür. *ķayıķ*> Far. *ķāyék* “kayıķ” (Moin 2002: 1219); Tür. *ķayın*> Far. *ķāyen* “kayınbirader” (Moin 2002: 1222); Tür. *ķabraķ*> Far. *ķebrāk* “hızlı” (Moin 2002: 1222); Tür. *ķırķı*> Far. *ķerķī* “atmaca kuşu”(Moin 2002: 1234).

Türkçe Sözlük'te *kırık* sözcüğünün anlamlarından biri *kırılmış olan* demektir. Türkçe *kırık* sözcüğünün *kır-* sözcüğünden üretildiği açıktır. Orta Türkçede *kazımak*, *bir şeyi kökünden çıkarmak*, *kırmak* (DLT 1998: 317) anlamında geçen *kır-*, çağdaş Türk değişkelerinde *kırmak*, *kazımak*, *tıraş olmak* anlamlarında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo vb. 2003: 679). Türkçe *kır-* sözcüğü çizelgede gösterilen Tunguz, Moğol ve Japonca örneklerle ortak kökene bağlanmıştır (Starostin, Dybo vb. 2003: 679).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca *kire: kıy-, kopar-	Orok Tun.	<i>Keren-</i>	Kıy-
	Nanai Tun.	<i>Kermē-</i>	Kopar-
Ön Moğolca *kiru-: kıy-, küçük kes-	Orta Moğ.	<i>Keru</i>	Küçük parça
	Yazı Moğ.	<i>Kiru-</i>	Kıy-, küçük kes-
	Halha Moğ.	<i>Xar-</i>	Kıy-, küçük kes-
	Buryat Moğ.	<i>ķirma-</i>	Kıy-, küçük kes-
	Kalmuk Moğ.	<i>kur-</i>	Kıy-, küçük kes-
Ön Türkçe *Kır-: kır-, kıy-, kazı- tıraş ol-	Orta Tür.	<i>Qır-</i>	Kıy-
	Tür. Az, Gag. Hal. Tür.	<i>Kır-, qır-</i>	Kır-
	Sal. Öz. Uyg. Tat. Krg. Kaz. KKalp. Nog. SUyg. Oyr. Tuv. Toñ. Tür.	<i>Qır-, qır-</i>	Kıy-, tıraş ol-
	Hakas Tür.	<i>Xır</i>	Kıy-, tıraş ol-
	Trkm. Krm. Baş. Kum. Tür.	<i>Qır-</i>	Kır-, kıy-, tıraş ol-

	Yak. Dolg. Tür.	<i>Kıry-</i>	Kes-
	Çuvaş Tür.	<i>xər-</i>	Kır-
Ön Japon *kır-: kes-	Eski Jap.	<i>Kyır-</i>	Kes-
	Orta Jap.	<i>Kîr-</i>	Kes-
	Tokyo Jap.	<i>Kîr-</i>	Kes-
	Kagoshima Jap.	<i>Kîr-</i>	Kes-
	Kyoto Jap.	<i>Kîr-</i>	Kes-

Çizelge: 9

Türkçe *kırk-* ve *kırp-* sözcükleriyle *kır-* arasındaki ses ve anlam ilişkisi, bu üçlünün ortak kaynaktan çıktığını gösterir. Türkçe Sözlük'te *kırp-*; *kesmek*, *kırmak* (TS 1998: 1302), *kırk-*; *bir şeyi uçlarından kesmek*, (*saç, sakal, tüy için*) *kesmek* (TS 1998: 1300) anlamında geçer. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki *kırp-* ile Hakas Türkçesindeki *tırba-* arasında da t-~k- denkliği saptanmıştır (Kızılözen 2018: 272).

6. Kırış- ~ Terenc-

Farsçada *terenc* ترنج; *kırışık*, *terencî-* ترنجیدن; *kırışmak* anlamında kullanılır (Moin 2002: 448). Bu ikilinin *torenc* ve *torencî-* biçiminde birer değişeni bulunur. Kâşânî çalışmasında bu sözcüklere yer verilmemiştir. Nourai çalışmasında *terenc* sözcüğü yer almamıştır. *Terencî-* veya *torencî-* biçimlerine de özel başlık atılmamıştır, ancak *tenciden-* “çekmek” sözcüğünün incelenmesinde *terencî-* biçimi de parantez içine gösterilmiştir. *Râhnémâ-yé Rîşeha-yé Fe'lhâ-ye Îrânî* “İranî Fiillerin Köken Kılavuzu” adlı çalışmada da *terencî-* “kırışmak” sözcüğü yer almaz.

Azerbaycan Türkçesinde *qırış*; *bir şeyin büküldüğü, katlandığı yerde kalan iz* anlamında kullanılır (Orucov, Abdullayev vb. III 2006: 142). Türkçe Sözlük'te *kırış-*; *bir yüzeyin düzgünlüğü bozulmak*, *kırışık olmak* anlamında geçerken *kırışık*; *kırışmış olan* anlamında kaydedilmiştir. Türkçe *kırış-* ile Farsça *terenc-* sözcüklerinin ses ve anlam değerleri dikkate alındığında bunların ortak kaynaktan çıktığı söylenebilir. *Kırış-* ile *terenc/terencî-* sözcükleri arasında t-~k- denkliğinin yanı sıra bir de -e->-i- değişikliği var. Türkçeden Farsçaya geçen sözcüklerde ortaya çıkan ünlü değişmelerinden biri, Türkçe *ı* ünlüsünün *e* ünlüsüyle yer değiştirmesidir: Tür. *kâtık*> Far. *kâték* “yoğurt” (Moin 2002: 1209); Tür. *kâyık*> Far. *kâyék* “kayık” (Moin 2002: 1219); Tür. *kayın*> Far. *kâyen* “kayınbirader” (Moin 2002: 1222); Tür. *kıbraç*> Far. *kebrāk* “hızlı” (Moin 2002: 1222); Tür. *kırkı*> Far. *kerkî* “atmaca kuşu” (Moin 2002: 1234).

Dil	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam
Tür.	<i>kırık</i>	Kırık	<i>kır-</i>	kır-	<i>kırk-</i>	tıraş ol-	<i>Kırış</i>	kırışık	<i>kırış-</i>	kırış-
Far.	<i>terek</i>	Çatlak	<i>terekî-</i>	çatla-	<i>terāşî-</i>	tıraş ol-	<i>terenc</i>	kırışık	<i>terencî-</i>	kırış-

Çizelge: 10

7. Küç ~ Tüş

Farsçada *tüş* توش; *güç*, *kuvvet* anlamında kullanılır (Moin 2002: 499). Farsça kökenbilgisi çalışanlarında bu sözcük yer almamıştır. Bu sözcüğe Farsça kökenbilgisi çalışmalarında yer verilmemesi onun Hint-Avrupa kökenli olmadığını gösteriyor.

Farsça *tüş* “güç” ile Türkçe *küç* “güç” arasında bir *t-~k-* denklığı vardır. Altay dillerinden Tunguz, Moğol ve Kore dillerinde Türkçe *küç* sözcüğü ile ortak kaynaktan çıktığı düşünülen örneklerin kullanılıyor olması bu sözcüğün Türkçe olduğunu gösteriyor (Starostin, Dybo vb. 2003:730).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca: *kusū-: savaş-, kavga, güç	Negidal	<i>Kusun</i>	Güç
	Mançu	<i>Xusun</i>	Güç
	Ulça	<i>kusu(n)</i>	Güç
	Orok	<i>kusu(n)</i>	Güç
	Nanai	<i>Kusū</i>	Güç
	Udehe	<i>Kûhi</i>	Güç
Ön Moğolca *küçi-n: güç	Orta Moğ	<i>koçer-</i>	Güç
	Yazı Moğ.	<i>Kuçi</i>	Güç
	Halha, Buryat, Kalmuk, Dagur, Ordos, Dongxian	<i>Xüç, xüşe(n), Küçn, Kuçi, güçi(n), Kuçie</i>	Güç
Ön Türkçe *güç: güç	Eski, Orta Tür.	<i>Küç</i>	Güç
	Tür. Az. Gag.	<i>güç, güc</i>	Güç
	Trkm	<i>Güç</i>	Güç
	Hal.	<i>Küç</i>	Güç
	Öz. Uyg. Kum. Kır. Oyr.	<i>Küç</i>	Güç
	Tat.	<i>Köç</i>	Güç
	Baş.	<i>Kös</i>	Güç
	Kaz. KKalp. Nog. Tof. Tuv. Şor.	<i>Küş</i>	Güç
	S. Uyg.	<i>Kuş</i>	Güç
	Tuva	<i>Xamıq</i>	Güç
	Hakas	<i>Küs</i>	Güç
	Yak. Dolg.	<i>Küs</i>	Güç

Ön Korece *koçák: aşırı, çok güçlü, en fazla	Orta Kor.	<i>koçák-hă -</i>	Güç
	Çağdaş Kor.	<i>Koçak</i>	En fazla

Çizelge: 11

Bu ikili arasında görölen -ř, -ç değişikliği de yine Türkçenin kendi içinde görölen -ç>-ř değişimiyle açıklanabilir. *Küç* sözcüğünün Kazak, Karakalpak, Nogay, Tofalar, Tuva ve şor değişkelerinde *küş* biçiminde kullanılması bu bağlamda örnek verilebilir (Starostin, Dybo vb. 2003:730).

8. Külek ~ Düléx

Farsçada *düléh*, *dülex*, *dülāx* دوله, دولخ, دولاخ değişenleri *toz*, *fırtına* anlamında kullanılır (Emîd 2010: 542). Ayrıca *külāk* كولاك sözcüğü de Farsçada *fırtına* demektir (Emîd 2010: 859). Burada *dülāx* ile *külāk* arasındaki *d-* (<t) ~ *k-* denkliği dikkat çekmektedir. Farsça kökenbilgisi çalışmalarından Kâşânî ve Nourai sözlüklerinde *düléh*, *dülex*, *dülāx* ve *külāk* biçimlerinden hiçbirine değinilmemiştir. Özellikle Kâşânî Sözlüğü’nde “*Hint-Avrupa kökenli olduklarından emin olmadığımız sözcükleri çalışmaya almadık*” ibaresi bu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olmadığı konusunda ipucu veriyor.

Emîd Sözlüğü’nde *külāk* sözcüğünün Türkçe olduğu belirtilmiştir.⁵ Türkçede *külāk* sözcüğünü ses ve biçim olarak karşılayan, *külek* sözcüğüdür. *Külek* sözcüğü Azerbaycan Türkçesi (Orucov, Abdullayev vb. II 2006: 775) ile Türkiye Türkçesi ağızlarında (DERS 2009: 3029) *yel*, İnan Türk ağızlarından Halhal ağzında *fırtına* anlamında kullanılır. Türk değişkelerinde *külek* biçiminin yanı sıra *tülek* biçimi de vardır. Türk değişkelerinden şor değişkesinde *tülek*, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *tülex* ve Türkmen değişkesinde *tüveley* biçimleri *kasırğa* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo vb. 2003: 1467).

Farsça *dülax* “fırtına” ~ *külāk* “fırtına”

Türkçe *tülek* “kasırğa” ~ *külek* “fırtına”

Türk değişkelerinde kullanılan *tülek*, *tülex* ve *tüveley* değişenlerinin Ön Türkçe **tüge-le-* “kasırğa, kar fırtınası” biçiminden, Ön Türkçe biçiminin de Ana Altay dilinde *toz* ve *fırtına* anlamında kullanıldığı düşünölen **t üge* sözcüğünden çıktığı düşünölmüştür. Araştırmacılar Moğol dillerinde *ince yağan kar* ve *toz kar* anlamında kullanılan *tujayu*, *tujil-dasu*, *tujldas*, *tujü* biçimleri ile Tunguz dillerinde *soğuk ve kış* anlamında geçen *tuye*, *tugi*, *tuveri*, *tukusu*, *tuje-ri*, *tu-e-li*, *tewekse*, *tue*, *teweske*, *tuwe*, *tukse*, *tue*, *tokso*, *tuwe*, *tue*, *toko*, *tue*, *tukçu* biçimlerinin Ana Altay dilindeki tahminî **t üge* sözcüğüne bağlamaktadırlar (Starostin, Dybo vb. 2003: 1467).

9. Tamak ~ Kāméh

Farsçada *kāmeh* كامه ile kısa biçimi olan *kām* sözcüğünün iki anlamı vardır. İlk anlamı *istek*, *arzu*, ikinci anlamı ise *ağız ve ağzın üst bölümü olan damak* (Emîd 2004: 961-62)’tir. Farsça *kāméh* sözcüğünün ikinci anlamı, Türkçe *damak* sözcüğünün anlamı ile aynıdır. Yeni Farsçada *kāmeh* olarak geçen sözcük, Orta Farsçada *kāmek* olarak kullanılmıştır. Farsça kökenbilgisi çalışmalarından *Ferheng-é Riřéhâ-yé Hénd o Ūrūppâ-yé Zebân-é Fârsî* “Fars Dilinin Hint-Avrupa Kökenliler Sözlüđü” çalışmasında Farsçada *istek ve dilek* anlamında kullanılan *kām*, *kāméh* (Kâřânî 2005: 397) üzerinde durulmuş ancak *damak* anlamındaki *kāméh/kām* sözcüğüne yer verilmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi

⁵ <https://www.vajehyab.com/amid/كولاك>

Kâşânî'nin çalışmasında Farsçada kullanılan ancak Hint-Avrupa kökeni olmayan sözcüklere yer verilmediği vurgusu yapılmıştır. *Damak* anlamındaki *kām* sözcüğünü çalışmasına alan Nourai, bu sözcükle aşağıdaki kavramlar arasında ilişki kurmuştur (Nourai 2013: 262).

Dil	Eski Farsça	Yeni Farsça	Sanskritçe
Biçim	<i>çem</i>	<i>çemiden, cemeti</i>	<i>çemeti</i>
Anlam	yutmak	yutmak, içmek	yutmak

Çizelge: 12

Öteki çalışmalarda da *damak* anlamındaki *kāméh/kām* sözcüğü incelemeye alınmamıştır. Farsça kökenbilgisi çalışmalarında *kām* sözcüğünün Hint-Avrupa kökenli olduğunu gösterecek yeterli kanıt sunulmamaktadır:

I. Önemli kökenbilgisi çalışmalarında bu sözcüğe yer verilmemiştir.

II. Sadece bir kökenbilgisi çalışmasında yer alan bu sözcükle ilgili Avrupa dillerinden herhangi bir örnek gösterilmemiştir.

III. Sanskritçe ve Eski Farsça *çem*- “yutmak” ile *kām* “damak” arasında köken bağı ilişkisi kurmak, bu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olduğunu göstermez. Sanskritçe Hint-Avrupa dillerinden biridir. Söz konusu sözcük Ön Türkçeden Sanskritçeye geçmiş olabilir. Ancak bu konu çalışmamızın sınırlarını aştığından üzerinde durulmayacaktır.

Orta Farsçadaki *kāmak* ile Halaç Türkçesindeki *kamak* sözcüklerinin ses ve anlam değerleri örtüşüyor. Halaç Türkçesinde *kamak*; *damak* anlamında kullanılmaktadır.⁶ Halaç Türkçesinde kullanılan *damak* anlamındaki *kamak* ile ilgili ileri sürülecek karşı görüşleri şimdiden tahmin etmek mümkündür. “*Halaç Türkçesi Farsçanın yoğun etkisi altında olduğundan Halaç Türkçesindeki tamak sözcüğünün ilk ünsüzü Farsça kāméh sözcüğünün baskısıyla k’leşmiştir*”, denebilir! Açıkçası *damak* sözcüğünün Halaç Türkçesinde *kamak* olarak kullanıldığını öğrendiğimizde bizim de tepkimiz böyle olmuştur. Ancak:

I. Halaç Türkçesinde *kamak* olarak kullanılan sözcük eski Türkçede *tamak* olarak geçer. Orta Farsçadaki *kāmek* ve Halaç Türkçesinde *kamak* ile Eski Türkçedeki *tamak* arasında biçim yönünden farklılık, anlam yönünden ortaklık görülüyor. Bu ikiliyi birbirinden ayıran özellik, birinde *t-*; ötekisinde *k-* ünsüzünün geçmesidir.

II. *Damak* sözcüğünün *k*’li olması sadece Halaç Türkçesine özgü bir durum değildir. Bu sözcüğün başka Türk değişenlerinde *k*’li biçimleri bulunur. Ayrıca Türkçe *tamak* ile kökteş sözcüklerin Altay dillerinde de *q*’li, *x*’li, *k*’li biçimlerine rastlamak da mümkündür. Türkçe *tamak* “damak” sözcüğüyle ortak kökenden çıktığı düşünülen sözcüklerin Türkçe dışındaki Altay dillerinde bulunması (Starostin, Dybo vb. 2003: 806) bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu, Türkçeden Farsçaya geçtiğinin kanıtıdır.

⁶ Halaç Türkçesinde *damak* sözcüğünün *kamak* biçiminde kullanıldığını Halaç Türkçesi üzerine yaptığımız araştırmalar sırasında öğrendik.

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca *xoŋa-: burun, teknenin ön kısmı, burun köprüsü (kanalı)	Mançu	<i>Xoŋqo</i>	teknenin ön kısmı
	Ulça	<i>Xoŋqo</i>	teknenin ön kısmı
	Nanai	<i>Qoŋtoro</i>	Burun
	Oroç	<i>Xoŋko</i>	teknenin ön kısmı
Ön Moğolca *ka[m]ar: burun	Orta Moğ	<i>Qabar</i>	burun
	Yazı Moğ.	<i>Qabar</i>	Burun
	Buryat	<i>Xamar</i>	Burun
	Kalmuk	<i>Xamr</i>	Burun
	Dongxian	<i>Qava</i>	Burun
	Baoan	<i>Xor</i>	Burun
	Şira-Yuğur	<i>Xavar</i>	Burun
Ön Türkçe *K(i)aŋ-(ir)-: burun, tıkan-, genizden konuş-, gaga, burunlu, burun köprüsü (kanalı)	Orta Tür.	<i>Qaŋraq</i>	Damak
	Halaç	<i>Kamak</i>	Damak
	Kırgız	<i>Qaŋıriq</i>	hırıltı, horlama
	Trkm.	<i>Ğaŋşıravuuq</i>	burun boşluğu
	Baş. (ağız)	<i>Qaŋıriq</i>	sert damak
	Sarı Uygur	<i>Qaŋriq, qarq</i>	burun
	Tofalar	<i>Xāj</i>	burun, gaga
	Yakut	<i>Xoŋurū, xaŋır</i>	burun köprüsü
	Tuva	<i>Xāj</i>	gaga
Ön Japonca *kan-l-: koklamak	Eski Jap.	<i>Kag-</i>	kokla-
	Orta Jap.	<i>Kág-</i>	kokla-
	Tokyo	<i>Kàg-</i>	kokla-
	Kyoto	<i>Kág-</i>	kokla-
	Kagoşima	<i>Kág-</i>	kokla-
Ön Korece *koh: burun	Çağdaş Kor.	<i>kó (kóh)</i>	burun

Çizelge: 13

10. Töş ~ Keş

Farsça sözlüklerde *keş* كَش sözcüğünün anlamlarından biri *göğüs* olarak verilmiştir (Moin 2002: 1359). Nourai Sözlüğü'nde yer almayan *keş*, Kâşânî çalışmasında aşağıdaki sözcüklerle ilişkilendirilmiştir (Kâşânî 2005: 405).

Hint-İran Dilleri			Avrupa Dilleri		
Avestaca	<i>Keşe</i>	?	Latince	<i>Coxa</i>	Popo, kalça
Pehlevice	<i>Keş</i>	?	E. Almanca	<i>Hāhsina</i>	Parmak boğumu
Beluçça	<i>Keşe</i>	?	Almanca	<i>Hachse</i>	Parmak boğumu
Sanskritçe	<i>Kaksa, kakşa</i>	?	E. İrlandaca	<i>Coss</i>	Ayak
			Gallerce	<i>Coes</i>	?

Çizelge: 14

Kâşânî'nin Avrupa dillerinden gösterdiği örneklerle Farsça *keş* arasındaki ses ve anlam ilişkisi sağlam değildir. Ayrıca öteki kökenbilgisi çalışmalarında bu sözcüğün yer almaması, söz konusu sözcüğün Hint-Avrupa kökenli olmadığını gösteriyor.

Türkçe Sözlük'te *döş* sözcüğü *göğüs*, anlamında kullanılır. Eski ve Orta Türkçede *töş* biçiminde kullanılan bu sözcüğün çağdaş Türk değişkelerinde çeşitli biçimleri bulunur. Ön Türkçede **döl* biçiminde kullanıldığı düşünülen bu sözcüğün Mançu Tunguzcasında *atın göğsü* anlamında kullanılan *tulu* sözcüğü ile ortak kaynaktan geldiği ileri sürülmektedir (Starostin, Dybo vb. 2003: 1456).

Dil	Değişke	Biçim	Anlam
Ön Tunguzca *tulu: at göğsü	Mançu	<i>Tulu</i>	Atın göğsü
Ön Türkçe *döl: döş	Eski, Orta Tür.	<i>Töş</i>	Döş
	Tür. Az. Tof. Tür.	<i>Döş</i>	Döş
	Trkm	<i>Döş</i>	Döş
	Özbek Tür.	<i>Töş</i>	Döş
	Uyg. Krm. Krg. Kum. Şor. Oyr. Tuv.	<i>Töş</i>	Döş
	Tat. Baş.	<i>Tüş</i>	Döş
	Kaz. KKlp. Nog. SUyg. Hak.	<i>Tös</i>	Döş
	Çuvaş	<i>Çül-lək</i>	Döş
	Yakut, Dolgan	<i>Tüös</i>	Döş

Çizelge: 15

Sonuç

K- ünsüzüyle başlayan kimi Farsça sözcüklerin anlam değişikliğine uğramadan Türkçede t- ile kullanıldığı görülür. Türkçe-Farsça sözcüklerde görülen söz başı t-/k- sorunu, bir ünsüz değişimi olarak ele alınabilirdi. Ancak Türk değişkelerinde saptanan söz başı t-~k- denkliği, Türkçe ve Farsça sözcüklerde görülen t-/k- değişikliğinin bir ünsüz değişiminden kaynaklanmadığını gösteriyor. Karşılaştırma yöntemin kullanıldığı bu incelemede Türkçe ile Farsçada söz başı t-~k- denkliği bulunan on çift sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden Farsça olanların Hint-Avrupa dillerindeki kökleri araştırıldı. Türkçe olanların da Altay dillerinde kökteşlerinin bulunup bulunmadığına bakıldı.

Türkçe-Farsça sözcüklerde görülen t-/k- değişikliği, Türkçenin kendi içinde görülen bir ünsüz denkliğinin Türkçeden Farsçaya geçen sözcüklerdeki tezahürüdür. Başka bir deyişle söz konusu sözcükler Türkçenin herhangi bir eski değişkesinde t-'li biçimiyle kullanılırken bir başka değişkesinde k-'li biçimiyle kullanılmıştır. Böylece Farsçanın alıntı yaptığı Türk değişkesi, söz konusu sözcüğü k-'li biçimiyle kullandıysa Farsçaya da k-'li olarak geçmiştir. Yine Farsçanın alıntı yaptığı Türk değişkesinde söz konusu sözcük t-'li biçimiyle kullanıldıysa Farsçaya da t-'li olarak girmiştir. İncelememizde t-~k- denkliği kapsamında ele aldığımız örnekler şöyledir:

Türkçe		Farsça	
Biçim	Anlam	Biçim	Anlam
<i>Kabar</i>	Kabar	<i>Tāvel</i>	Kabar
<i>Kaç-</i>	K açmak	<i>Tāç-</i>	Kaçmak
<i>Kapak</i>	Kapak	<i>Tābeh</i>	Tava
<i>Tere(yağı)</i>	Tereyağı	<i>Kere</i>	Tereyağı
<i>Kırık</i>	Kırık	<i>Terek</i>	Çatlak
<i>Kırış-</i>	Kırışmak	<i>Terenci-</i>	Kırışmak
<i>Küç</i>	Güç	<i>Tüş</i>	Güç
<i>Külek</i>	Fırtına	<i>Düléx</i>	Fırtına
<i>Tamak</i>	Damak	<i>Kām(éh)</i>	Damak
<i>Töş</i>	Döş	<i>Keş</i>	Döş

Çizelge: 16

Kaynakça

Ârîyânpûr Kâşânî, Menûcehr (2005). *Ferheng-é Rîşehâ-yé Hénd o Úrûppâi-yé Zebân-é Fârsî* “Fars Dilinin Hint-Avrupa Kökenliler Sözlüğü”, Cehâd-é Dâneşgâhî Yay. İsfahan.

Balcı, Mustafa (2014). *Türkçe-Farsça İlişkileri Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya.

Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Çev. İsmail Kaynak, Mecit Doğru), Türk Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

Behrâmî, Ehsân. (1989). *Ferheng-i Vâjeh-yé AĖvestâi* “Avesta Kelimeleri Sözlüğü”, Tahran.

- Bolganbayev, Esed; Bayınkol Kaliyev vb. (1999). *Kazak Tilinin Sözdigi*, Dayk Pres Yay., Almatı.
- Caferoğlu Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitapevi, Ankara.
- Cheung, Johnny (2007). *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden – Boston.
- Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)*, TDK Yayınları, 2009.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I, II, III*, Wiesbaden.
- Emîd, Hasan (2004). *Ferheng-e Emîd* “Emîd Sözlüğü”, Emir Kebir Yay. Tahran.
- Esverî, Eddî Şîr Keldânî (2007). *Vâjehâ-yé Fârsî-yé Erebi Şode* “Arapçalaşmış Farsça Kavramlar”, Farsçaya Çeviren: Hemîd Tebîbîyân, Emir Kebir Yay. Tahran.
- Ferehveşî, Behrâm (2002). *Ferheng-é Zebân-é Pehlevî* “Pehlevi Dili Sözlüğü”, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran.
- Ganiyev, Fuat, Rifjat Ahmediyanov, vb. (1997). *Tatarca – Türkçe Sözlük*, İnsan Yay., Kazan-Moskova.
- Gharib, B. (2004). *Sogdian Dictionar*, Ferhengân Yay. Tahran.
- Gülensoy, Tuncay (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Hânlerî, Pervîz N. (1998). *Târih-é Zebân-é Fârsî II* “Fars Dili Tarihi II”, Ferdos Yay. Tahran.
- Hassandoust, Mohammad (2016). *Farshang-é Rîşêşenâxtî-yé Zebân-é Fârsî I- II- III- IV- V*, “Fars Dili Kökenbilgisi Sözlüğü I, II, III, IV, V”, Âsâr Yay. Tahran.
- Jackson, A. V. Williams (1892). *Avesta Grammar In Comparison With Sanskrit*, Stuttgart.
- Karaağaç, Günay (2003). *Moğolca Türkçe Sözlük I, II*, TDK Yay., Ankara.
- Kızılözen, Cihangir (2018). *Türk Dilinde T-~K- Denklîği*, Mavi Atlas Dergisi, Gümüşhane Ün. Yay.
- Korece-Türkçe Türkçe-Korece*, Fono Yay., İstanbul, 2017.
- Moîn, Mohammed (2002). *Ferheng-e Moîn* “Moin Sözlüğü” Edenâ Yay. Tahran.
- Mokaddem, Mohemmed (1963). *Râhnémâ-yé Rîşeha-yé Fe’lhâ-ye Îrânî* “İranî Fiillerin Kökeni Kılavuzu”, İlmî Matbuat Yay. Tahran.
- Nefisî, Ali Ekber (Nâzém-ol Etbâ) (1976). *Ferheng-i Nefisî* “Nefisî Sözlüğü”, Heyyâm Yay., Tahran.
- Nourai, Ali (2013). *An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European Languages I, II*, Xlibris Yay. Amerika.
- Orucov, Eliheyder, Behruz Abdullayev, Nergiz Rehimzadeh (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Bakü.
- Pokorny, Julius (2007). *Proto-Indo-European Etymological Dictionary*, elektronik kitap.
- Starostin, S. A.; A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages I, II, III*, Brill Yay. Hollanda.
- Toparlı, Recep; Hanifi Vural vb. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara.
- Türkmen Dilinin Düşündürilişli Sözlüğü*, Aşkabat, 2016.
- Vasiliev, Yury (1995). *Türkçe – Sahaca (Yakutça) Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*, TDK Yay. Çeviren: Abdullah Taymas, Ankara.